Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!

Әдәбийят гәзети

АЗӘРБАЙЧАН СОВЕТ ЯЗЫЧЫЛАРЫ ИТТИФАГЫ ИДАРӘ ҺЕЙ'ӘТИНИН ОРГАНЫ

№ 1 (614) | Базар 7 январ 1951-чи ил | гиймәти 40 гәпик

Бөйүк сәнәткарымыз

(Ч. ЧАББАРЛЫНЫН ӨЛҮМҮНҮН ОН АЛТЫ ИЛЛИЙИ МҮНАСИБӘТИЛӘ)

Бөйүк сәнәткарымыз Чәфәр Чаббарлынын өлүмүндән он алты ил кечир. Биз он алты ил әввәл, халгынын сәадәти үчүн мүбаризә апаран, зүлмүн, истисмарын, чәһаләтин, авамлыгын әлейһинә мүбаризә апаран, ени һәят, азад вә хошбәхт коммунизм һәяты уғрунда мүбаризә апаран бир сәнәткары итирдик.

Чәфәр Чаббарлы һәр бир ени әсәрилә тәзә, марағлы бир аләм ачан вә тамашачыларына ени фикирләр ашылаян гүввәтли бир драматург иди. Чәфәр Чаббарлы халгын һәятилә яхындан әлагәдар олан, халгын истәк вә арзуларилә яшаян бир сәнәткар иди.

Чәфәр Чаббарлынын ярадычылыгы Азәрбайчан драматуркиясынын вә театрынын тарихиндә бөйүк әһәмиййәти олан бир дөврү тәшкил эдир. О, «Од кәлини», «Севил», «Алмас», «1905-чи илдә», «Яшар» кими әсәрләрилә сәһнәмиздә сосялист реализминин әсасыны гойду. Онун әсәрләринин совет драматуркиясынын вә совет театрынын инкишаф тарихиндә бөйүк әһәмиййәти олмушдур.

Чаббарлы муасир совет һәяты мөвзуунда ән көзәл әсәр нүмунәләри вермишдир. О, халг үчүн яшайыр вә халг үчүн дә ярадырды.

Чәфәр Чаббарлы бир драматург кими Азәрбайчан театры илә сых әлагәдар иди. Онун бир-биринин ардынча яздығы п'есләр театрын ярадычылыг чәһәтдән инкишафына ярдым эдир вә онун симасыны муәййәнләшдирирди. Пантүркизм, милләтчилик вә башга бу кими зәрәрли тә'сирләрлә мүбаризәдә Чәфәр Чаббарлынын п'есләри театрын әлиндә кәскин силаһ иди. Көрүнмәмиш мүвәффәгиййәтлә ойнанылан вә тамашачыларын бөйүк мәһәббәтини газанан бу п'есләр театрын йүксәк бәдии тамашалар яратмасына, ени фикирли кәнч актйор вә режиссор кадрлары етишдирмәсинә ярдым эдирди. Чәфәр Чаббарлы һәм драматуркияда, һәм дә театрда сосялист реализми уғрунда апарылан мүбаризәнин башында даяныр вә бир ярадычы, бир инчәсәнәт хадими кими драматурглары, актйор вә режиссорлары өз архасынча апармағы бачарырды.

Ярадычылығынын илк дөврүндә язмыш олдуғу «Айдын» вә «Октай әл оғлу» п'есләриндә белә, Чаббарлы әсасән бир реалист иди. Бу әсәрләрдә драматург истисмар вә зүлм әсасында гурулмуш буржуа чәмиййәтинин чүрүклүйүнү, капиталист вә мүлкәдарларын икиүзлүлүйүнү, яланчылығыны вә пулун һәр шейә, һәтта бә'зи инсанларын гәлбинә, севкисинә белә һаким олдуғуну бөйүк бир реализм гүввәсилә тәсвир эдирди. Бу әсәрләрилә о, айдынларын, октайларын, күлтәкинләрин, фирәнкизләрин пул һәриси, күтбаш дөвләтбәйләрә, асланбәйләрә, балаханлара гурбан олдугларыны көстәрирди. Айдын да, Октай да азад һәят, азад севки, азад әмәк арзусу илә чырпынырлар. Анчаг капитализмин ағыр мәнкәнәсинин күчүнә давам кәтирә билмәйәрәк мәһв олурлар. Бу әсәрләрдә мүәллифдә һәлә «Севил»дә, «1905-чи илдә» вә яхуд «Алмас»да олдуғу кими дүзкүн идея истигамәти йохдур, Севил вә яхуд Алмас күтләйә, халга әсасланараг мүбаризә апардыглары һалда Айдын вә Октай тәкбашына вурушурлар, она көрә дә арзуларына чатмадан өлүрләр. Капитализм гурулушуну көкүндән дәйишдирмәк үчүн өз э'тиразларыны минләрлә фәһләнин, әмәкчинин гәзәб вә нифрәтинә гоша билмирләр, ингилаби һәрәкатда иштирак этмирләр, буна көрә дә онларын мүбаризәси зәифләйир, нәтичәсиз галыр. Анчаг буна бахмараг Чәфәр Чаббарлы буржуа капиталист гурулушуна гаршы нифрәтини бу адамларын дили илә ифадә эдир вә истисмарын ачы сәһнәләрини бөйүк бир усталыгла тамашачылар гаршысында нүмайиш этдирир. Бу әсәрләр шәхсиййәти өлдүрән вә инсанлары гул һалына салан буржуа дүнясына гаршы мүәллифин үсяныдыр.

1928-чи илдән башлараг бу күнә гәдәр һәр заман Азәрбайчан театрларынын репертуарындан чыхмаян «Од кәлини» әсәри Чәфәр Чаббарлынын ән гүввәтли п'есләриндән биридир. «Од кәлини» романтик—гәһрәманлыг драмасыдыр. Бу әсәрдәки романтика реализм әсасында язылмыш гүввәтли, ингилаби бир романтикадыр. Бу романтика әсәрин үмуми тә'сир күчүнү артырыр, охучу вә тамашачыларда һәйәчан вә үрәк чырпынтысы ярадыр. «Од кәлини»-ндә драматург Азәрбайчан халгынын вә бу халгын гәһрәман оғлу Бабәкин әрәб истилачыларилә вә ерли феодалларла апардығы бөйүк мүбаризәни тәсвир эдир. «Од кәлини» п'есиндә ики гүввә үз-үзә дурур: гуллар вә һакимләр; гылынч вә зор күчүнә өлкәни талаян истилачылар вә бунларла мүбаризә апаран халг. Элхан вә Агшын—ики дүшмән чәбһәнин гүввәтли сәркәрдәләри кими өлүм-дирим мүбаризәси апарырлар. Чәфәр Чаббарлы бу әсәрдә артыг тәчрүбәли вә исте'дадлы бир драматург кими гүввәтли характерләр ярадыр вә бу характерләрин тоггушмасыны көстәрир. Реал бояларла тәсвир эдир. Әсәр ики әсас мәсәләни ортая атыр: гулдарлыг, зүлм, истилачылыг әлейһинә, азад дүня уғрундакы мүбаризә вә бу мүбаризәдә дүшмәнләрин әсас силаһы олан ислам дининин, чәһаләт вә мөһуматын тәнгиди. «Од кәлини» һәм бәдии долгунлуг, һәм дә идея истигамәти нөгтейи-нәзәриндән Чәфәр Чаббарлынын илк бөйүк мүвәффәгиййәти олду вә драм театрынын сәһнәсиндә о вахта гәдәр көрүнмәмиш бир мүвәффәгиййәт газанды. «Од кәлини» вә ондан сонра язылмыш «Севил»-дән сонра Чәфәр Чаббарлынын ады дилләрдән-дилләрә дүшдү. О, һәр әсәриндә һәятымызын даһа ени бир саһәсини көстәрмәйә, мөвзууну кенишләндирмәйә, реализм үсулуну даһа да мөһкәмләтмәйә вә ингилабиләшдирмәйә башлады.

«Севил» п'еси Чәфәр Чаббарлы реализминин парлаг бир нүмунәсидир. «Севил» аиләдә әмәлә кәлән ингилабы тәсвир эдир. Ингилаб ени һәят, ени аилә вә ени характерләр ярадмышдыр. Бу ени характерләр, бу мүхтәлиф вә марағлы сурәтләр силсиләсини мүәллиф һәр заман инкишафда көстәрир, она көрә дә тамашачылар сәһнәдә бу адамларын чанлылығына, һәятилийинә үрәкдән инанырлар. Севил—әсәрин башлангычында әзилмиш, тәһгир эдилмиш ачиз бир гадындыр, сонда исә там мә'насилә дәйишилмиш, азад фикирли, охумуш, ичтимаи һәяты билән вә Азәрбайчан гадынлығынын инкишаф йолу илә иреәлиләйән бир совет гадыныдыр. Севил билир ки, гадынлығын азадлыгынын әсас рәһни совет гурулушудур, ингилабдыр, фабрика вә заводдур. Севил бу шүур дәрәчәсинә бирдән-бирә кәлиб чыхмыр, о, һәятын чәтин йолларындан кечир вә нәһайәт ингилаби фикрин мәркәзи олан бөйүк Москвада өз тәһсилини битирир.

«Севил» п'еси—гадын азадлығы һаггында язылмыш ән гүввәтли әсәрләрдәндир. Мәишәтдә, аиләдә ениликлә көһнәлийин мүбаризәсини көстәрән бир әсәрдир вә она көрә дә бу әсәрин тәрбийәви ролу чох бөйүк олмушдур. Көһнәлик, авамлыг зәнчириндән гуртармагда Азәрбайчан гадынларынын апардығы мүбаризәйә «Севил» п'еси өз бәдии гүввәсилә яхындан кәмәк этмиш. «Севил»ин тә'сири алтында йүзләрлә Азәрбайчан гадыны чадраларыны атараг ичтимаи һәят сәһнәсинә атылмышдыр.

«Алмас» вә «Яшар» п'есләриндә Чәфәр Чаббарлы Азәрбайчан кәндләриндә кедән синфи мүбаризәни, ени кәнд илә көһнә кәндин тоггушмасыны тәсвир эдир. Бу әсәрләрдә мүәллиф индийә гәдәр язмадығы ени бир мөвзуя әл атыр вә Азәрбайчан кәндини, онун мүбариз адамларыны вә көһнәлийин төр-төкүнтүләрини көстәрир. Бу әсәрләр субут эдир ки, артыг кәнддә коллектив һәят—сосялизм гайдалары көһнә кәндин көһнә гайда-ганунларыны мәһв этмәкдә вә һаким мөвге тутмагдадыр.

«Алмас»—колхозлашма заманы кәндләрдә кедән синфи мүбаризәнин ән сәчийәви сәһнәләрини тәсвир эдир. Көһнә кәндә, онун голчомаг һачы Әһмәд кими мүдафиәчиләринә гаршы башда мүәллимә Алмас олмагла кәнч мүбариз совет адамлары мүбаризә апарыр. Алмас—совет халгына, совет гурулушуна садиг, ирадәли, чәсарәтли бир гадындыр. Бу сурәтин тәсвириндә Чәфәр Чаббарлы гәләминин бөйүк гүввәти өзүнү көстәрир. Алмаса, һәр чүр мүбаризәйә һазыр олан кәнч комсомолчу Барата гаршы мүәллиф көһнә кәндин бир сыра сәчиййәви типләрини нүмайиш этдирир. Бу типләр мүәллиф тәрәфиндән бөйүк усталыгла көстәрилмишдир.

«Яшар» п'еси исә «Алмас»дакы һадисәләрин давамыдыр. Бурада артыг һачы Әһмәд йохдур. Колхоз гурулмуш, мөһкәмләнмиш вә голчомаглар бир синиф кими ләғв олунмушдур. Синфи дүшмән маскаланараг колхозун ичәрисинә сохулмушдур. Бурада артыг голчомағын әтрафында балаоғланлар, шәрифләр, мирзә сәмәндәрләр йохдур. Ени кәнд бу типләри арадан чыхармышдыр. Имамяр колхоз, совет ичтимаи гурулушу әлейһинә кизлиндән, әл алтындан мүбаризә апармаға мәчбур олмушдур.

Һәм «Алмас»да, һәм дә «Яшар»да биз, Чәфәр Чаббарлыны артыг сосялист реализминә йийәләнмиш бир сәнәткар кими көрүрүк.

«Алмас»дан сонра Чәфәр Чаббарлы өзүнүн ән мүһүм әсәрини—«1905-чи илдә» әсәрини язмышдыр. Истәр мә'на дәринлийи, истәрсә бәдии усталыг нөгтейи-нәзәриндән Чәфәр Чаббарлынын ярадычылығында «1905-чи илдә» п'еси мүһүм ер тутур. Бу әсәрдә Азәрбайчанда ингилаби фәһлә һәрәкатынын ән мүһүм дөврү, Азәрбайчан вә әрмәни буржуазиясынын истисмарчы сималары, ингилаби һәрәкатын ятырылмасы үчүн гардаш халглар арасында сүн'и сурәтдә салынан дүшмәнчилик сиясәти тәсвир эдилир. Бу әсәрдә Бакы фәһлә һәрәкатынын чох марағлы эпизодлары гүввәтли, реалист бир гәләмлә ярадылмышдыр. Бакыда фәһлә һәрәкаты кенишләнир, болшевикләр партиясынын рәһбәрлийи илә Бакы фәһләләри капиталистләрә апардыглары мүбаризәни даһа да күчләндирирләр. Ингилаби һәрәкатын горхулу бир гүввә олдуғуну көрәрәк, чаризм, онун гаршысыны алмаг үчүн хаинчәсинә тәдбирләр көрмәйә башлайыр. Бүтүн бу һадисәләр п'есдә нә гәдәр көзәл бәдии бояларла верилир! Чәфәр Чаббарлы «1905-чи илдә» п'есиндә бир сыра мүбариз фәһлә сурәти ярадмышдыр вә бу сурәтләри бөйүк бәдии гүввә илә, мәһәббәт вә һәйәчанла тәсвир этмишдир.

Чәфәр Чаббарлынын ярадычылығы тәкчә бу әсәрләрлә битмир. Онун даһа бир чох драмалары, шеир вә һекайәләри вардыр. Чәфәр Чаббарлы вахтсыз вәфат этдийинә, чәмиси 35 ил яшадығына бахмараг лап кәнчлийиндән ратмаға башламыш вә кеткедә инкишаф эдәрәк халгын севимлиси олмаға мүвәффәг олмуш бир сәнәткардыр. Чәфәр Чаббарлынын әсәрләри һәр заман Азәрбайчан драматуркиясынын вә үмумиййәтлә Азәрбайчан әдәбиййатынын ән керкәмли, ән популяр әсәри олмуш вә олмагдадыр.

Биринчи совет язычылары гурултайындакы нитгиндә Чәфәр Чаббарлы драматургдан тамашачыны истәдийи кими ағладыб-күлдүрмәк, өз фикирләрини тамашачыя бәдии сурәтләр васитәсилә ашыламагы бачармаг исте'дады тәләб эдирди. О, тәләб эдирди ки, драматург, язычы вә үмумиййәтлә сәнәткар тамашачыя тә'сир этмәйи, ону тәрбийә этмәйи бачарсын. Бу хасиййәтләр исә ЧәфәрЧаббарлынын өзүндә варды. Тамашачы Чәфәр Чаббарлынын п'есләринә тамаша этдикдә, онун һекайә вә шеирләрини охудугда гәһрәманларын севинчилә севинир, онларын дәрдләринә шәрик олараг кәдәрләнир. Чәфәр Чаббарлыда алмаз бир юмор вә сатира гүввәси вардыр. Синфи дүшмәнин, көһнәлийин, авамлығын, күтбашлығын үстүнә күлмәйи биз Чәфәр Чаббарлынын әсәрләриндән өйрәнмәлийик. Чәфәр Чаббарлынын п'есләри көстәрир ки, зәһмәткеш инсанлары хошбәхт эдәчәк екана йол—болшевик партиясынын, совет дөвләтинин йолудур. Бу йолда йорулмадан, сәдагәтлә чалышмаг лазымдыр. Чәфәр Чаббаллынын бир совет язычысы кими әсәрдән әсәрә инкишаф эдиб артмасы Ленин—Сталин милли сиясәтинин, совет сиясәтинин бир нәтичәсидир.

Бөйүк сәнәткарымызын әсәрләри бизим һәр заман ән севимли китабымыз олмушдур вә олачагдыр. Онун ады әбәди олараг бизим хатирәмиздә яшаячагдыр.

САБИТ РӘҺМАН